

ДРУГИ БАЛКАНСКИ РАТ У МЕМОАРИМА ПАВЛА БЛАЖАРИЋА

Сажетак: У раду је, на основу мемоара пуковника Павла Блажарића, приказан Други балкански рат. Овај официр српске војске је са позиција учесника једне стране у сукобу приказао ратне операције и учешће Добровољачке бригаде, јединице којом је командовао, али истовремено и прилике у другим јединицама са којима је долазио у додир или заједнички водио борбе. Драгоцени су подаци које је Блажарић дао о расположењу у српској и бугарској војсци, командантима појединих јединица, војницима зараћених страна, као и становништва на територији обухваћеној ратним дејствима.

Кључне речи: Други балкански рат, 1913, Павле Блажарић, мемоари, српска војска

На почетку друге деценије 20. века Краљевина Србија водила је два балканска рата. Циљ ових ратова био је ослобођење српског народа од османске власти и територијално проширење областима које су биле саставни делови средњовековне српске државе. Једно поколење Срба добило је историјску прилику да оствари сан неколико претходних генерација – да заврши мисију националног ослобођења. Потписивањем мировног уговора у Лондону маја 1913. године окончан је Први балкански рат. Нажалост, мир није дуго трајао. Само месец дана касније настављене су ратне операције, овога пута између савезника у претходном сукобу. Други балкански рат изазвала је Бугарска. Она је без објаве рата, ноћним нападом на српску војску 30. јуна, покушала да изненадним и муњевитим нападом порази противника. У рат су се укључиле Црна Гора и Грчка, а касније Румунија и Турска.

Борбе између српске и бугарске војске водиле су се на фронту од Китке на Осоговској планини, дуж Злетовске реке, Брегалнице, Криве Лакавице до железничке станице Удово, а у војној историји познате су под именом Брегалничка битка. Бугарски војници наставили су са нападима на српску војску и следећег дана, 1. јула, али су били протерани уз осетне губитке. После неуспешног напада, Бугари су упутили парламентарце да траже примирје. Српска страна је то одбила и борбе су настављене. Сутрадан, Трећа српска армија кренула је

у напад и протерала бугарску војску на леву обалу Брегалнице. Следећих пет дана смењивали су се напади једне и друге зараћене стране. Када су српске трупе 8. јула продрле до бугарских положаја, нису наишле на војнике противничке стране који су у међувремену напустили борбене положаје. Моравска дивизија другог позива заузела је 17. јула Црни Камен, али је ту заустављена бугарском јаком ватром са Киселице. За то време лева колона дивизије заобишла је висове код Дулице и са севера напала бугарске положаје код села Калиманци. После тешких борби, Моравска дивизија успела је да после шест дана заузме Киселицу и одбаци Бугаре на положај код Грљана. У нападима се посебно истакао Други пешадијски пук „Књаз Михаило“ првог позива. Пук је 29. јула неколико пута јуришао, заузимао бугарске ровове а потом у непријатељским противјуршима био враћан назад. Због испољеног јунаштва пук је био назван „гвоздени“. Последње нападе на утврђене бугарске положаје српска војска извела је у ноћи 29/30. и 30/31. јула, опет без успеха. Неуспех Треће српске армије објашњаван је јачином утврђених положаја и бројном надмоћношћу Бугара (седам српских према девет бугарских пукова). Бугарска влада је 30. јула затражила примирје. Ратне операције прекинуте су сутрадан у подне, а Други балкански рат завршен је потписивањем мировног уговора у Букурешту 10. августа 1913. године.¹

Мемоари су аутобиографска врста историјских извора са извесним специфичностима. Заједничко свим мемоарима је да су писани са одређене временске дистанце па самим тим представљају сећање на прошлост. Павле Блажарић² је своје мемоаре написао при крају живота, на 250 страница формата А3, читким, лепим и правилним рукописом. Пуковник је хронолошки забележио догађаје који су обележили његов живот. Његов стил је питак, сећања су излагана јасно и језгровито, са пуно занимљивих детаља. Његови наводи о важним историјским догађајима у којима је учествовао али и о онима пренетим из друге руке, углавном се слажу са историјским чињеницама. Хронолошки низ је веома поуздан. Помало нестварно изгледају неке епизоде које описује из ратова. Са друге стране, таквих детаља и описа има и у другим мемоарима,

¹ Александар М. Стојићевић, *Историја наших ратова за ослобођење и уједињење од 1912–1918. год. (Ток операција и примена снабдевања)*, Београд 1932; Милутин Д. Лазаревић, *Наши ратови за ослобођење и уједињење*, I–IV, Београд 1934; Борисав Ратковић, Митар Ђуришић, Саво Скоко, *Србија и Црна Гора у Балканским ратовима 1912–1913*, Београд 1972; С. Скоко, *Други балкански рат 1913*, I–II, Београд 1968, 1975; Владимир Стојанчевић, *Из проблематике балканских ратова 1912–1913. године*, Београд 1999.

² Пуковник Павле Блажарић (1878–1947) живео је 69 година. На свом животном путу прошао је кроз четничку акцију и четири рата. После четничке акције, у којој је био шеф Горског штаба, познат као војвода Бистрички, уследила су један за другим три рата: два балканска и Први светски или како су га савременици звали Велики рат. У њима је Блажарић учествовао као официр војске која је славила победе. Пуковник Блажарић учествовао је и у Другом светском рату, у краткотрајном сукобу који је немачки Рајх водио против Краљевине Југославије у априлу 1941. године. Оно што је обележило живот нараштаја коме је припадао Павле Блажарић било је стално ратовање. Он је као официр проживео читав свој живот по војним правилима, био је строг, одговоран и углавном је увек успешно извршавао поверене му задатке.

у већој или мањој мери.³ Могуће је да су настали као резултат оног код сваког човека присутног улепшавања преживљеног и прошлости која је увек лепша од садашњости, ваљда зато што је прошла. Просто се неке ствари у животу идеализују, често без воље разума. *Мемоари* Павла Блажарића објављени су 2006. године.⁴ На тај начин су ширем читалачком кругу представљени многи људи, становници Краљевине Србије које су ратови избацили из уобичајеног тока живота на историјску сцену. Такође, указала се прилика и да се у другој светлу сагледају многи познати српски политичари, војници, официри, ђенерали.⁵

Око двадесетак страница својих мемоара Блажарић је посветио Другом балканском рату. На први поглед примећује се разлика у интерпретацији ратних операција вођених у Првом и Другом балканском рату. Блажарић је о Првом балканском рату углавном писао афирмативно, мада је и тада приметио и критиковао неке негативне појаве.⁶ О Другом балканском рату (тада у чину капетана) је писао веома критички, приказујући много лоших појава и поступака у току трајања оружаних борби. Капетан је критиковао начин вођења операција, понашање српских официра и војника. Приметио је кукавичлук и страх присутан код војника и официра, недисциплину и неодговорност код добровољаца, али и војника и официра. Опасио је да је било много погинулих и рањених војника због лоше везе и координације операција између различитих јединица српске војске. Стално је наглашавао колико је битна личност команданта јединице и његова способност да се снађе у борби и ужива поверење и ауторитет код својих војника.

Непосредно пред почетак рата, Блажарић је приметио да постоји несклад у деловању између српске дипломатије и војске. Као да није постојала никаква сарадња између Министарства војног и Министарства иностраних послова. Без обзира на то што је дипломатија покушавала да се превазиђе оружани сукоб између савезница у претходном рату, из дана у дан све је било извесније да

³ До сада најпотпунији попис мемоарских дела: Славица Мереник, *Библиографија објављених српских мемоара, аутобиографија и дневника*. Перо и повест. Српско друштво у сећањима, зборник радова, Филозофски факултет, Београд 1999, 191–223; Иста, *Допуна библиографије објављених српских мемоара, биографија, дневника – Библиографија необјављених мемоарских списа – Прилог библиографији објављене преписке*. Писмо, зборник радова, Удружење за српску повесницу, Београд 2001, 289–312.

⁴ Павле Блажарић, *Мемоари*, прир. Божица Младеновић (даље у тексту: *Мемоари*) Лепосавић 2006.

⁵ Милић Ј. Милићевић, *Српски официри у мемоарским делима*, у: Перо и повест. Српско друштво у сећањима, Београд 1999, 183–189.

⁶ Божица Младеновић (у коауторству са Мирославом Пешићем), *Први балкански рат у Мемоарима Павла Блажарића*, међународни тематски зборник радова Први балкански рат 1912/1913. године: друштвени и цивилизацијски смисао (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912), прир. Александар Раствовић, Филозофски факултет Ниш, 2013, 287–299.

ће оружје поново „проговорити“.⁷ Павле Блажарић је написао да је председник српске владе Никола Пашић на седници радикалског клуба предложио да се „иде“ на арбитражу руског цара. Присутни су се бојали да донесу овакву одлуку, па их је Пашић „једва /.../ саломио па пристану“. Не губећи време, Никола Пашић је на седници Народне скупштине изнео предлог у име српске владе. На предлог владе, Народна скупштина донела је одлуку да се спор са Бугарском изнесе на арбитражу руског цара Николаја II Романова. Пашић је хитно обавестио све владе које су имале акредитоване посланике да је Србија прихватила арбитражу руског цара. Међутим, те исте ноћи бугарске трупе су извршиле препад на српске јединице и тако отпочеле српско-бугарски рат. О овом догађају председник српске владе је такође обавестио све владе „да је бугарска војска мучним ноћним препадом у 1 час напала на српску војску“.⁸

Није без значаја и што је капетан приметио да је у српским војним круговима била присутна бојазан од резултата рата, који се осећао у ваздуху.⁹ Сећање на Сливницу и сраман пораз било је дубоко укоревљено у памћењу официра и војника. Иако је прошло тридесетак година, српска и бугарска војска се у међувремену нису сукобљавале. Обе армије биле су реформисане и снабдевале су се новим врстама оружја. Бугарска војска је тада сматрана за најјачу од свих чланица Балканског савеза. Зато је пружена прилика дипломатама да у преговорима реше настале несугласице између две државе. Када је Бугарска напала Србију без објаве рата онда се прихватила реалност и кренуло у борбу.

У Другом балканском рату Блажарић је постављен за команданта Трећег батаљона у Добровољачкој бригади. У његовом батаљону било је војника добровољаца из Прилепа, Битоља, Струге, Косова, Новог Пазара, Призрена и Гњилана. Добровољци из различитих градова носили су своје заставе, имали су своје музичке инструменте – гочеве и зурле. Добровољачка бригада је „биваковала“ испод Скопља, поред Вардара. Блажарић је добио наређење да се са батаљоном одмах укрца у воз за Криволак. У Криволаку је требало да се јави команданту Тимочке дивизије. Командант је кренуо на челу Трећег батаљона „кроз сред Скопља“, поред Вардара ка главној железничкој станици. Блажарићу се урезао у памћење тај марш: „цело Скопље је одјекивало од мојих гочева, зурли и песама, као да маршира кроз Скопље цела дивизија“. Када је јединица стигла на железничку станицу и војници почели да се пењу у воз, наишао

⁷ Блажарић је приметио: „Били смо образовали батаљоне, отпочели гађање, а дипломатска закулисна борба и даље траје, ни Србија ни Бугарска још нису решиле да иду на арбитражу руског цара“ (*Мемоари*, 174–175).

⁸ *Мемоари*, 175.

⁹ Капетан Блажарић је забележио: „Колико губитак једног рата може да утиче на читаве генерације, видело се најјасније сада. Сви смо официри знали врло добро, да смо тучени од Бугара 1885. год., само за то, што је Краљ Милан само попунио кадровске пукове и само са тим ратовао. Није смео да позивље резерviste. Сви тадашњи команданти бригада, пукова, батаљона, командири чета и водници, ниједан није учествовао у рату 1885. г. нижи се официри нису ни били родили. Па поред свег тог сазнања и неучествовања раније, сваки од нас осећао је неку зебњу, бојазан, да ли ћемо успети“ (*Мемоари*, 175).

је први воз рањеника са Овчег поља и чули су се „јауци, лелеци и запомагање“¹⁰. У том тренутку су Блажаревићеви војници схватили да полазе у сукоб из кога ће се вратити са ранама или се можда неће вратити. Реаговали су тако што су престали да се веселе и потрчали у правцу нужника, тражећи у њему спас.¹⁰ Сам командант није имао времена да се премишља, већ је одмах кренуо да војнике укрцава у воз, уз помоћ тољаге: „Носио сам једну тојагу дебелу као рука, па кад се видех на невољи, појурим све војнике, распалим по њима тојагом“¹¹. Сам је себи лично на дивљег бика, али је постигао резултат – војници су се попели у воз. У истом возу су путовали пуковник Лешјанин и пуковник Крста Смиљанић. Капетан је Лешјанина окарактерисао као надмену личност, док је за Смиљанића имао речи похвале.¹²

Трећи батаљон Добровољачке дивизије стигао је возом из Скопља у Криволак. Капетан Блажарић се јавио телефоном команданту Тимочке дивизије који се налазио на караули Шоби и известио га да је стигао са својом јединицом. Командант му је издао наређење да се са целокупним људством пребаци на леву обалу Вардара код села Пепелишта и да успостави везу са командантом XIV пука другог позива, пуковником Стојаном Павловићем.¹³

Блажарић је одмах кренуо на извршење задатка. Уз помоћ скеле и чамца војници су брзо били пребачени са десне на леву обалу Вардара и заузели положаје на гробљу код села Пепелишта. Потом је пронашао пуковника Павловића који се налазио на положају, „на осматрачници код једног дрвета“¹⁴. Пуковник је наредио Блажарићу да до даљег остане на положају код Пепелишког гробља. Пуковник Стојан Павловић није оставио добар утисак на Блажарића. Био је исувише надмен, неумерен и критички расположен. У даљем току рата, већ сутрадан, није се ни најмање прославио као јунак. Напротив! Напустио је борбени положај и тиме угрозио животе војника којима је командовао. Пуковник Павловић је у поподневним сатима издао наредбу Блажарићу да са батаљоном нападне у правцу села Војишанца које се налазило поред Вардара. Блажарић је направио овакав распоред јединице: „Развијем батаљон за борбу у I борбени ред 3 чете, а 2 чете оставим у резерву. Оба митраљеска одељења бацим на крила I борбеног реда. У том поретку наступао сам полако, преко Пепелишког поља. Бугари су држали поседнуте косе западно и северно од села Војишанца“¹⁴.

У нападу на бугарске положаје који је убрзо уследио, изгинули су или рањени готово сви командири чета, па је Блажарић обуставио даљи напад. Српске оружане снаге имале су велике губитке. Капетан је до смркавања стигао

¹⁰ Блажарић је забележио: „На мах умукосе све моје зурле и гочеве, престаде песма као да је пресечена. Војници уместо да се пењу у воз да се укрцавају, почеше да се губе у правцу нужника, да сад врше нужду“ (*Мемоари*, 175).

¹¹ *Мемоари*, 176.

¹² Исто.

¹³ Исто, 176–177.

¹⁴ Исто, 177.

до потока који је раздвајао атар два села, Пепелишта и Војишанца.¹⁵ Потом је послао једну патролу да саопшти воду који се пребацио преко потока и полагао по падини једне косе, да се повуче на линију на којој је командант наредио да се задржи батаљон. Када се после неколико минута патрола вратила, известила је Блажарића да на коси леже изгинули војници, „све мртваци, дохватио их митраљески снап, пообарао их онако како су се кретали све до једног“.¹⁶ После толиког изгинућа својих сабораца, Блажарић је окупио све чете. За команданте чета је одредио поднареднике јер су сви официри погинули. Око 21 час Блажарић је чуо кад су бугарски војници извршили јуриш на вис изнад Пепелишта, где је био распоређен један вод артиљерије. Борба се распламсавала. На вису се чуо јаук и врисак рањеника. Онда је настала гробна тишина лево од Блажаревићевог положаја. На Трећи батаљон бугарска војска је нападала несмањеном жестином. Добровољци се нису прославили јунаштвом: „Бугари надру напред, добровољци појуре назад, пустим их једно сто метара те одступе, привичем лези, лези и зауставим их, тако преко целе ноћи“.¹⁷

Иако је увелико била ноћ, Блажарић је кренуо у извиђање на Пепелишки вис да би видео шта се тамо десило. На левој страни реке Вардара сусрео се са мајором Душаном Секулићем и његовом јединицом. Такође је наишао и на две чете из XIV пука. Њихов командант пуковник Стојан Павловић је, по Блажаревићевим белешкама, одступио односно напустио положај.¹⁸ Са главом увијеном у завоје прешао је на десну обалу Вардара и није се зауставио до Скопља. У војној болници су скинули завоје са пуковникове главе и констатовали да се ради о огреботинама. Блажарић није био изненађен оваквим Павловићевим поступком. Од првог тренутка пуковник му се није допао због свог односа према потчињенима, надмености и уображености. Био је јак на речима и критички настројен, а у борби се понео онако како није доликовало једном официру српске војске.¹⁹

Блажарић је одлучио да пређе на десну обалу Вардара и успостави везу са јединицама које су тамо биле распоређене. У 11 часова је пронашао Други

¹⁵ О великом страдању својих војника Блажарић је забележио: „Како сам извештен, готово ми сви командири чета израњавани и изгинули, задржим даље наступање батаљона, наредим командиру митраљеског одељења, капетану прве класе господину Белотрепићу, да са митраљезима управу ватру на бугарски стрељачки строј испред Војишанца“ (*Мемоари*, 178).

¹⁶ *Мемоари*, 178.

¹⁷ Исто, 179.

¹⁸ Капетан Блажарић је овако оценио пуковников поступак: „Онај командант, који ме је јуче погледао са неке висине и презиром као неку кукавицу одступио још у 22 часа. Па не само што је одступио, него је и скелу и чамац потопио у 22 ч. иако је знао да на левој обали Вардара има још наших јединица, две чете његовог пука, мој батаљон и батаљон мајора Секулића. Њему је било главно да онемогући везу Бугара са њим, а што тиме доводи у тежак положај наше јединице на левој обали Вардара, то он ни најмање не води рачуна. Одступио је, толико му је било вруће под ногама, да се овај јучерашњи херој једва задржао у Скопљу, да није ту била Врховна Команда, продужио би још даље одступање“ (*Мемоари*, 179).

¹⁹ *Мемоари*, 180.

батаљон и јавио се команданту: „Поздравише ме сви, обрадоваше се кад видеше да сам жив и здрав, јер су веровали да сам погинуо“.²⁰ Ту је добио ново наређење, да са батаљоном пређе са леве на десну обалу Вардара и заузме положаје изнад железничке станице Криволак. Сат времена касније, капетан се вратио са јединицом на десну обалу Вардара и распоредио је на означене положаје. Око 16 часова дошли су на положај и остали батаљони Добровољачке дивизије. Четири сата касније Блажарићу је наређено да заједно са својим војницима и четом Александра Благојевића која је стављена под његову команду, обезбеђује понтонски мост од напада бугарских војника са острва у Вардару, да би се српска војска поново пребацила преко моста на леву обалу Вардара.²¹

У сукобима који су трајали два дана српска војска је била у потпуној дефанзиви. Бугарске трупе су на овој територији дејства биле бројније, организованије, борбеније. Може се приметити да их је било и на левој и десној обали Вардара. Српска војска је наступала поприлично конфузно, неповезано, често се губила веза између појединих јединица. Дешавало се да су поједине јединице биле препуштене својој судбини и да им нико није долазио у помоћ као појачање. Тако је било на положају Орла Баир, важном стратешком месту, где је дошло до повлачења српске војске коју су надјачали Бугари. Када је у осам сати ујутру „пао“ Орла Баир, српске снаге су морале да се повлаче.²² У хаотичном одступању, боље рећи бежању војске, неко је са противничке стране испалио неколико куршума у правцу Павла Блажарића. На срећу, прошао је без повреда.

Повлачење српске војске се наставило. На моменте је то била руља која је безглаво бежала испред непријатеља. Блажарић је сликовити описао: „Код Вардар Чифлика покушах, да зауставим оне масе да не одступају, али кад видох да ће да ударе на Вардар, где ће се подавити, пусти их нека иду и даље. Одступимо до Градског, ту се сви прикупимо“.²³ У том моменту је проверио бројно стање батаљона, и уместо 742 војника, колико их је увео у борбу, батаљон је сада бројао 430 војника. Губици у људству били су страховити – више од 300 војника. После добијеног појачања, од једног батаљона Другог пука и једног вода коњица, Добровољачки батаљон је кренуо ка Криволаку у наступном маршу.

У Криволаку су се кратко задржали. У 20 часова истог дана уследило је наређење, да се Блажарић са батаљоном упути преко ноћи ка Кавадару, да би „рашчистио“ ситуацију, јер су се тамо стационирале неке бугарске јединице. Јединица је наставила кретање ка Кавадару у 22 часа. Када је у јутро следећег дана стигао пред Кавадар, капетан је видео ископане ровове на ивици вароши, у којима су Кавадарчани целу ноћ чували стражу. Из града су становници и бугарске комите пружали јак отпор српској војсци. После шест сати жестоких

²⁰ Исто, 180–181.

²¹ Мемоари, 181.

²² Исто.

²³ Исто, 182.

борби, српска војска је ушла у град.²⁴ Сутрадан је наставила напредовање ка селу Кончи. И мештани овог села дочекали су их ватром из пушака, али су брзо били савладани.²⁵ Батаљон је наставио даље наступање и прогањање комитских банди кроз Криву Лакавицу. Повремено су са војском ишле и турске избеглице, па је капетан записао да му се батаљон час ширио, час скупљао као каква хармоника. После три дана стигао је у Радовиште и смештен на одмор. Како је забележио командант: „Сместим батаљон у бивак изнад саме вароши, поред осталих батаљона бригаде који су већ били стигли много пре мене“.²⁶ Одмор у Радовишту потрајао је седам дана.

Потом је уследило ново наређење – покрет за Пљачкавицу и Голак, да би успоставили везу са грчком армијом у правцу Пехчева и Владимирова.²⁷ Међутим, како се на свим наведеним положајима налазила бугарска војска, командант батаљона је био принуђен да настави тродневни марш до Пекљанске косе, најближег положаја који су држале српске снаге. Бугари су такође утврдили важан стратешки положај Чавка. Преко Чавке и Голака пребацивали су јединице према десном крилу српске војске и грчким трупима. Српске снаге су биле недовољне да нападну бугарске положаје, а грчка војска је била страховито поражена на Бејаз Тепе. Српска Врховна команда упутила је на Пљачкавицу бригаду Шумадијске дивизије, која је ојачала десно крило и повила се према положајима грчке армије која се повукла. Уследио је потом са српске стране неуспео покушај освајања карауле Обозне. Закључење примирја затекло је бригаду на положајима код села Пекљана. По примирју, Блажарић је био одређен да са једним бугарским официром одреди демаркациону линију између српске и бугарске војске до закључења мира. Капетан је забележио: „Састанем се са једним бугарским мајором и углавимо демаркациону линију. Овај Бугарин као и сви остали Бугари, жалио се на бугарског краља, псовао га што нас завади, да проливамо братску крв, а овамо сви су најбоље слуге Фердинандове. Срби и Грци заједно, па смо тешко изашли на крај са Бугарима, морала је да ступи и Румунија против њих, па да Бугари буду принуђени да закључе мир“.²⁸ По потписивању примирја, бригада се вратила преко Радовишта, Штипа, Светог Николе у Скопље, где је демобилисана.²⁹

²⁴ Блажарић се сећао: „Цео Кавадар, жене, људи, деца бегали су узбрдо, нисам хтео да их гађам, кад су видели да палим куће остаци бугарских четнка до 13 часова напустише Кавадар, до 13 часова су се борили по вароши од 7 часова јутра“ (*Мемоари*, 182–183).

²⁵ У пушкарању је било и погинулих српских војника: „Кад се примакох мало ближе са батаљоном селу, дочекаше ме и ови идеални сељаци ватром из својих кућа, убише ми одличног поднаредника Комненића Милована“ (*Мемоари*, 184).

²⁶ *Мемоари*, 184.

²⁷ Како је Блажарић записао: „У 15 часова позове ме командант, изда ми наређење да се сутра у 9 часова кренем за Пљачкавицу, Голак, да ухватим везу са грчком војском у правцу Пехчева и Владимира“ (*Мемоари*, 184).

²⁸ *Мемоари*, 190–191.

²⁹ Исто, 191.

У сукобима који су потрајали око месец дана, Блажарићева јединица се више пута нашла у прилици да ратује против бугарских трупа. Капетан је на неколико места у својим белешкама писао да су бугарски војници достојни противници. Били су одлично мотивисани, наступали су храбро, енергично и непрестано. Били су добри ратници, али по мишљењу Павла Блажарића, веома лоше су поступали према заробљеницима. То је потврдио наводима да су бугарски војници углавном убијали заробљенике. Правило је било да се заробљени српски добровољци убијају на лицу места. Чак је записао да су једног заробљеног рањеног српског мајора испекли на ражњу.³⁰

О савезницима, грчкој и црногорској војсци, такође је записао своје утиске. Црногорце је споменуо у једној реченици, јер се са њима није сусрео на ратишту. О грчким војницима је писао да су се стално повлачили и да нису имали снаге да се супротставе Бугарима. Насупрот понашању у рату, када нису много допринели победи, после сукоба покушали су да извуку што више територија за себе. Капетан је оставио белешку како су се Грци понашали приликом одређивања граничне линије између Србије и Грчке. Грчки официри су описани као себични, грамзиви, похлепни, без официрске части и достојанства.³¹

Драгоцени су и подаци о понашању, активностима и расположењу становништва које је живело на територији обухваћеној борбеним дејствима. Блажарић је приметио да су становници пробугарски оријентисани и да су на разне начине помагали дејства бугарских трупа. Он је као бивши герилац приметио да чобани пале ватре, приближавају се линији фронта да би извиђали. Због тога је применио казнену меру – паљење колиба у којима су чобани углавном држали козе и овце, у мањој мери говеда. Колибе су биле пуне експлозива, што је био знак сарадње између сточара и бугарских трупа. Детонације су одјекивале док су колибе гореле.³² Близу села Конче српски војници заробили су наоружаног бугарског комиту који је несмотрено изашао на пут. Сељаци су се оружјем супротставили српској војсци. Такође је, као што је већ истакнуто, грађанство Кавадара активно помагало бугарским трупама и комитама у покушају да одбрани град од напада српских трупа. Многи цивили су се повукли заједно са војском и комитама, када су после шест сати жестоких борби били надјачани.³³ Капетан је кажњавао пробугарски настројено становништво, поготову када су му гинули војници. Било је неколико осуђених на смртну казну, после обављеног саслушања и одлуке суда.

За показану храброст и снажљивост на дужности команданта бригаде, капетан Павле Блажарић је одликован Карађорђевоом звездом.³⁴ По завршетку

³⁰ Исто.

³¹ Исто, 192–193.

³² Блажарић је записао: „Кад су увече моје патроле запалиле све колибе, осветли се цео Голак, како су колибе биле као неко слагалиште муниције, то иста поче да прашти као да се води најжешћа борба, а бомбе учестале као да се одбија јуриш“ (*Мемоари*, 187).

³³ *Мемоари*, 182–183.

³⁴ У Мемоарима је записано да је одликован медаљом за ревносну службу која се могла добити и у мирнодопским условима. Због тога је поднео приговор (*Мемоари*, 191). У персоналном

Другог балканског рата, Блажарић се тешко привикавао на мирнодопски живот. Како је сам написао: „После свршеног Бугарског рата, навикао сам био на непрекидно ратовање, непрекидне борбе, па ми је овај мир тешко падао, једва сам чекао да се поново зарати“.³⁵

Мемоари, као специфична врста историјских извора, могу добро послужити као допуна историјским изворима првог реда који постоје о биткама и осталим догађајима у Другом балканском рату. На тај начин смо у могућности да продубимо већ постојећа знања о овом историјском догађају. У овом раду је, на основу мемоара пуковника Павла Блажарића, приказан Други балкански рат. Сукоб који је трајао месец дана, у лето 1913. године, био је много крвавији од претходног, Првог балканског рата. Официр српске војске је писао о ратним операцијама јединице којом је командовао. Врло детаљно приказао је у потпуности акције својих сабораца, али и све активности, веома бројне које је он сам обављао у рату. Драгоцени су подаци које је Блажарић дао о расположењу у српској и бугарској војсци, командантима појединих јединица, војницима зарађених страна. Такође и подаци о савезницима – грчкој војсци и становништву које је живело на територији обухваћеној ратним операцијама.

Литература

- Стојићевић, М. А. (1932). *Историја наших ратова за ослобођење и уједињење од 1912–1918. год. (Ток операција и примена снабдевања)*, Београд.
- Рагковић, Б., Ђуришић, М., Скоко, С. (1972). *Србија и Црна Гора у Балканским ратовима 1912–1913*, Београд.
- Блажарић, П. (2006). *Мемоари*, (ур. Б. Младеновић), Лепосавић: Центар за културу „Сава Дечанац“, Институт за српску културу.
- Мереник, С. (1999). Библиографија објављених српских мемоара, аутобиографија и дневника. У Р. Љушић (ур.) *Перо и повест. Српско друштво у сећањима*, Београд: Филозофски факултет, 191–234.
- Мереник, С. (2001). Допуна библиографије објављених српских мемоара, биографија, дневника – Библиографија необјављених мемоарских списа – Прилог библиографији објављене преписке. У Р. Љушић (ур.) *Писмо, зборник радова*, Београд: Филозофски факултет, 289–312.
- Миљевић, Ј. М. (1999). Српски официри у мемоарским делима. У Р. Љушић (ур.) *Перо и повест. Српско друштво у сећањима*, Београд: Филозофски факултет, 183–189.
- Младеновић, Б. и Пешић, М. (2013). Први балкански рат у Мемоарима Павла Блажарића, Зборник радова *Први балкански рат 1912/1913. године: друштвени и*

досијеу налази се податак да је Павле Блажарић одликован Карађорђевом звездом (Војни архив, персонални досије Павла Блажарића, К. 118/788). Сам капетан то није споменуо у *Мемоарима*. Намеће се питање, тренутно без одговора, зашто Блажарић није записао тако важан податак, да је одликован Карађорђевом звездом.

³⁵ *Мемоари*, 190.

цивилизацијски смисао (поводом стогодишњице ослобођења Старе Србије и Македоније 1912), прир. А. Растовић, Ниш: Филозофски факултет, 287–299.

Božica B. Mladenović, Miroslav D. Pešić

THE SECOND BALKAN WAR IN MEMOIRS OF PAVLE BLAŽARIĆ

Summary: The article displays the Second Balkan War based on the memoirs of Colonel Pavle Blažarić. In the foreground is the conflict between Serbian and Bulgarian troops, which erupted in the summer of 1913. The writer, who was an officer in the Serbian army, described military operations from the viewpoint of one of the parties as well as the participation of the unit he commanded. He also described in detail the conditions in Dobrovoljačka brigade he commanded, and the situation in other units of the Serbian Army he came in contact, or performed common actions. Blažarić give valuable data regarding the mood of the Serbian and Bulgarian army, commanders of individual units, soldiers on both sides. Memoirs, as a specific type of historical sources, might well be a supplement to the primary sources on the battles of the Second Balkan War. In this way, we are able to deepen the existing knowledge on this historic event.